

Mira Malczyńska-Biały

Uniwersytet Rzeszowski

ORCID: 0000-0003-3083-800X

PRAWA KONSUMENTA A GENERACJE PRAW CZŁOWIEKA**Wprowadzenie**

Po raz pierwszy termin *generacja praw człowieka* użyty został przez K. Vasaka pod koniec lat 70. XX w. Wyodrębnił on ich trzy grupy. Klasyfikacja ta nawiązuje do ogólnie przyjętego podziału w prawie międzynarodowym. Na przełomie XX i XXI stulecia pojawiły się dyskusje nad czwartą i piątą generacją, co wskazuje na fakt intensywnego dyskursu na temat praw człowieka¹.

W artykule przybliżono pojęcie praw i wolności, przedstawiono generacje praw człowieka, a także kwestię ochrony praw konsumentów. Autorka postawiła następujące pytania badawcze: Jakie prawa i wolności klasyfikuje się w pierwszej, drugiej i trzeciej generacji? Czy generacje praw człowieka mają charakter historyczny, czy obowiązują nadal? Jakie są kategorie praw konsumenta? Czy prawa konsumenta mogą być albo czy już są nową generacją praw człowieka? Który międzynarodowy organ sądowniczy ma najbogatsze orzecznictwo w obszarze praw konsumenta? Artykuł opiera się na założeniu, że ze względu na intensywny rozwój ochrony praw konsumenta na przełomie XX i XXI w. mieszczą się one jako całość w ramach trzeciej generacji i w tym rozumieniu mogą one być uważane za nową generację praw człowieka. Druga hipoteza zakłada, że spośród wszystkich sądów międzynarodowych najbogatsze orzecznictwo w obszarze praw konsumentów ma Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej w Luksemburgu.

W celu odpowiedzi na pytania i zweryfikowania założonych hipotez autorka zastosowała szereg metod badawczych charakterystycznych dla nauk społecznych. Metoda instytucjonalno-prawna pozwoliła przeanalizować szereg aktów prawnych i dokumentów pod kątem praw i wolności człowieka pierwszej, dru-

¹ K. Vasak, *A 30-year struggle. The sustained efforts to give force of law to the Universal Declaration of Human Rights*, „The UNESCO Courier” 1977, no. 11, s. 29–32, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000074816> (22.07.2020).

giej i trzeciej generacji, a także praw konsumenta. Metoda komparatystyczna znalazła swoje zastosowanie w porównaniu poszczególnych generacji praw człowieka. Analiza makrosystemowa pozwoliła na przeanalizowanie systemu ochrony praw człowieka.

Analizowaną przez autorkę problematykę podejmowali S. Deutch i I. Benöhr. Deutch był zdania, że w ciągu kilkadziesiąt lat doświadczyliśmy znacznego wzrostu handlu międzynarodowego i rozwoju nowoczesnych technologii, co doprowadziło do większego wyboru dla konsumentów, ale konsekwencją były nowe zagrożenia i rosnąca siła dużych korporacji. Wynikiem tego było opracowanie prawa konsumenckiego w celu zapewnienia ochrony i przejrzystości na rynku. W sytuacji, gdy handel stał się międzynarodowy, problem niebezpiecznych towarów i wadliwych produktów nie jest już kwestią czysto krajową, więc spójne standardy ochrony konsumentów muszą być opracowane na poziomie międzynarodowym². Benöhr uważała, że prawa konsumenta mogą być uważane za prawa uniwersalne. Po pierwsze, rosnące międzynarodowe uznanie praw konsumentów i standardów bezpieczeństwa w aktach prawa międzynarodowego pokazuje powszechną akceptację takich praw. Prawa te mają również zastosowanie do wszystkich osób, ponieważ każdy jest konsumentem. Po drugie, prawa konsumentów do bezpiecznych produktów i dostęp do sprawiedliwych sądów są przyznawane w celu zachowania godności ludzkiej i dobrobytu³.

Generacje praw człowieka

Prawa i wolności człowieka występują w relacjach jednostki z państwem (to wertykalne ich działanie). Są indywidualne, a nie zbiorowe; nie powinno się mówić o prawach mniejszości narodowych, ale o prawach osób należących do mniejszości narodowych. Jedynym wyjątkiem było wprowadzenie w art. 1 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych stwierdzenia, że „narody mają prawo do samostanowienia”⁴. Praw narodów nie da się wyprowadzić z praw jednostek, to typowe prawa kolektywne. Wyróżnia się dwie grupy praw i wolności człowieka: materialne i proceduralne. Materialne to konkretne prawa i wolności przysługujące jednostce, z kolei prawa proceduralne to dostępne sposoby działania i powiązane z nimi instytucje pozwalające jednostce egzekwować od rządzących przestrzeganie tych praw. Prawa materialne dzielą się na prawa i wolności. Prawa są zagwarantowane jednostce przez państwo, z kolei wolności to te sfery, w które państwo nie powinno ingerować. Istnieje pojęcie

² S. Deutch, *Are Consumer Rights Human Rights?*, „Osgoode Hall Law Journal” 1994, no. 23, s. 538–578.

³ I. Benöhr, *EU Consumer Law and Human Rights*, Oxford 2013, s. 46.

⁴ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych (Dz.U. 1977, nr 38, poz. 167).

granicy praw i wolności, większość z nich można ograniczać. Wyjątkiem jest wolność od tortur oraz innego niehumanitarnego traktowania albo karania oraz zakaz niewolnictwa, które mają charakter absolutny. Źródłem praw i wolności człowieka jest jego godność, która jest przyrodzona i niezbywalna⁵.

W 1948 r. uchwalono Powszechną Deklarację Praw Człowieka⁶, pierwszy dokument, w którym pojawił się katalog praw i wolności człowieka. Z kolei w 1966 r. Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych przyjęło wspomniany już Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych oraz Międzynarodowy Pakt Praw Ekonomicznych, Socjalnych i Kulturalnych⁷. We wszystkich tych aktach prawa międzynarodowego wyodrębnione zostały rodzaje praw człowieka. Dokumenty te były istotną determinantą w pojawieniu się pojęcia generacji praw człowieka. Pod koniec lat 70. K. Vasak, francuski prawnik czeskiego pochodzenia, jako pierwszy zaproponował ich podział na trzy generacje⁸.

Prawa pierwszej generacji to prawa podstawowe, wynikające z natury ludzkiej, niezależne od stanu prawnego obowiązującego w państwie. Ich źródła można odnaleźć w filozofii oświecenia oraz ideologii liberalnej. Współcześnie zapisane są w każdej konstytucji państwa demokratycznego: prawo do życia, prawo do wolności osobistej, wolność od tortur oraz innego niehumanitarnego traktowania albo karania, wolność wyznania, wolność sumienia, wolność myśli, wolność wyrażania poglądów, prawo do informacji, równość wobec prawa, prawo do osobowości prawnej, prawo do ochrony prawnej w postępowaniu sądowym, prawo do tajemnicy korespondencji, prawo do swobodnego przemieszczania się, prawo wyborcze, prawo zrzeszania się, prawo do skarg na organy państwa, prawo do udziału w życiu publicznym, prawo równego dostępu do urzędów. Vasak zaliczał prawa pierwszej generacji do tzw. praw negatywnych, gdzie państwo zobowiązane jest powstrzymać się od ingerencji w określony zakres ludzkiej działalności. Może ono co najwyżej wyznaczyć jego granice w celu ochrony dobra innych osób i dobra społecznego⁹.

Prawa drugiej generacji to prawa ekonomiczne, socjalne i kulturalne, zapewniające jednostce rozwój fizyczny i duchowy oraz bezpieczeństwo socjalne. Nakładają na państwo obowiązki ekonomiczne i socjalne wobec obywatela. Źródłem praw drugiej generacji jest m.in. Międzynarodowy Pakt Praw Ekonomicznych, Socjalnych i Kulturalnych z 1966 r.: prawo do pracy, prawo do wynagrodzenia, prawo do słusznych warunków pracy, prawo do tworzenia związków

⁵ Zob. szerzej: B.G. Ramcharan, *Contemporary Human Rights Ideas. Rethinking theory and practice*, New York 2015.

⁶ Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, <https://www.unic.un.org.pl/dokumenty/deklaracja.php> (25.07.2020).

⁷ Międzynarodowy Pakt Praw Ekonomicznych, Socjalnych i Kulturalnych (Dz.U. 1977, nr 38, poz. 169).

⁸ P. Macklem, *Human rights in international law: three generations or one?*, „London Review of International Law” 2015, no. 3, s. 61–92.

⁹ K. Vasak, *A 30-year struggle...*, s. 29–32.

zawodowych, prawo do świadczeń socjalnych i ubezpieczeń, prawo do ubezpieczeń zdrowotnych, prawo do wypoczynku, prawo do ochrony zdrowia, prawo do zabezpieczenia społecznego, prawo do uczestnictwa w życiu kulturalnym, prawo do edukacji, prawo do swobodnych badań, prawo do korzystania z osiągnięć rozwoju cywilizacyjnego, prawo do wolności sztuki¹⁰.

Idea praw trzeciej generacji została zaprezentowana przez Vasaka w 1979 r. podczas jego wykładu inauguracyjnego X Sesję Międzynarodowego Instytutu Praw Człowieka w Strasburgu. Jego zdaniem nowa kategoria zasługuje na miano praw solidarnościowych, gdyż wyrażając pewną koncepcję życia we wspólnocie, nie mogą one być w konsekwencji urzeczywistnione bez połączenia wysiłków wszystkich uczestników życia zbiorowego: jednostek, państw oraz osób prywatnych i publicznych¹¹. Przedmiotem praw człowieka trzeciej generacji są wartości wyrażające uniwersalne aspiracje ludzkie. To uprawnienia przysługujące grupom, zbiorowości, narodom, odnoszące się do jakości ich życia: prawo do pokoju, prawo do demokracji, prawo do rozwoju, prawo do zdrowego środowiska naturalnego, prawo do pomocy humanitarnej, prawo narodów do samostanowienia, prawo do równości wszystkich ludów i narodów, prawo do własnych zasobów i bogactw naturalnych, prawo do zachowania własnej tożsamości i praw etnicznych, prawo do wspólnego dziedzictwa przeszłości, prawo do ochrony danych osobowych. Prawa solidarnościowe nie legitymują się precyzyjnie określonym przedmiotem, stanowią katalog otwarty¹².

Vasak uważał, iż prawa solidarnościowe są niezbędne, aby przezwyciężyć nadmierny indywidualizm, a nawet egoizm dotychczasowych praw człowieka. Prawa pierwszej generacji miały bowiem na celu przede wszystkim ochronę jednostki przed państwem. Z kolei prawa drugiej generacji wymagały od państwa aktywnych działań na rzecz jednostki w granicach wyznaczonych przez państwo. Vasak wychodził z założenia, że jednostka nie jest w stanie w pełni rozwinąć swojego potencjału bez udziału w życiu wspólnoty ludzkiej. Dlatego aby w pełni móc zrealizować zasadę wolności i równości, niezbędna jest solidarna partycypacja wszystkich ludzi. Vasak wyraźnie zwracał uwagę, że przełamanie egoizmu i samotności może się odbyć jedynie przy zachowaniu poczucia solidarnego współdziałania¹³.

Jak zauważa F. Pocar, włoski prawnik i były prezes Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii, prawa pierwszej i drugiej generacji są wyraźnie wymienione w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, podczas gdy

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ C. Wellman, *Solidarity, the Individual Human Rights*, „Human Rights Quarterly” 2000, no. 22, s. 644.

¹² K. Vasak, *Puor une troisieme generation des droits de l'homme*, „Studies and Essays on International Humanitarian Law and Red Cross Principles in Honour of Jean Pictet” 1984, s. 843.

¹³ *Ibidem*.

tw. prawa trzeciej generacji nie zostały dokładnie opisane, chociaż mogą one w dużej mierze znaleźć swoje uznanie w art. 28 tego dokumentu. W myśl tego artykułu każdy ma prawo do porządku społecznego i międzynarodowego, w którym prawa i wolności będą realizowane¹⁴.

Pod koniec XX w. wyodrębniła się czwarta generacja praw człowieka nazywana „nowymi prawami człowieka”, a związana jest z ideą tolerancji dla jednostek należących do określonych grup społecznych. Daje się zauważyć bardzo wąskie spojrzenie myślicieli katolickich, którzy zawężają te prawa do realizacji i ochrony prawa do życia dla wszystkich istot ludzkich od poczęcia aż do śmierci, co jest odpowiedzią na intensywny rozwój technologii biomedycznej¹⁵. Prawa czwartej generacji są połączeniem praw jednostki z prawami zbiorowymi. Część badaczy wyodrębnia również piątą generację praw człowieka, która jest ściśle związana z godnością człowieka¹⁶.

Prawa pierwszej generacji mają ścisły związek z godnością ludzką, przez co można odnieść mylne wrażenie, że są one ważniejsze. Od zakończenia Światowej Konferencji Praw Człowieka w Wiedniu, która odbyła się w 14–25 czerwca 1993 r., obowiązuje zasada, że prawa człowieka są niepodzielne i wzajemnie zależne¹⁷.

Kategorie praw konsumenta

Prawa konsumenta po raz pierwszy skategoryzował 15 marca 1962 r. w Special Message to the Congress on Protecting the Consumer Interest¹⁸ prezydent Stanów Zjednoczonych Ameryki, J.F. Kennedy. Wypowiadając znamienne słowa *consumers include us all*, wskazał, że konsumenci są największą ekonomiczną grupą w gospodarce państwa, mającą wpływ na prawie każdą publiczną i prywatną decyzję ekonomiczną. Wyróżnił cztery kategorie praw konsumenta: *the right to safety, the right to be informed, the right to choose* oraz *the right to be heard*. Prawo do bezpieczeństwa traktował jako ochronę konsumentów przed towarami będącymi *hazardous* dla ich zdrowia i życia. Według niego konsument dokonujący wyboru towaru lub usługi powinien być dobrze poinformowany. Prawo do bycia informowanym oznaczało ochronę konsumenta przed *fraudulent*

¹⁴ F. Pocar, *Some Thoughts on the Universal Declaration of Human Rights and Generations of Human Rights*, „Intercultural Human Rights Law Review” 2015, no. 10, s. 43–53.

¹⁵ Zob. F. Compagnoni, *Diritti dell'uomo genesi, storia e impegno cristiano*, Cinisello Balsamo 1995.

¹⁶ B. Clifford, *Introduction: Fighting for New Rights [w:] The International Struggle for New Human Rights*, red. B. Clifford, Pennsylvania 2009, s. 1–13.

¹⁷ Vienna Declaration and Programme of Action. Adopted by the World Conference on Human Rights in Vienna on 25 June, <https://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/vienna.pdf> (21.07.2020).

¹⁸ J.F. Kennedy, *Special Message to the Congress on Protecting the Consumer Interest*, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/> (20.07.2020).

praktykami rynkowymi, *grossly and misleading* (informacjami, reklamami i etykietami). Prawo do wyboru polegało zaś na tym, iż konsument powinien być pewny swojej decyzji w oparciu o rządowe regulacje gwarantujące zadowolenie z jakości produktu przy *fair* i konkurencyjnych cenach. Sprowadzało się do pewności, że interes konsumentów będzie uwzględniany zarówno w polityce rządowej, jak i sprawnie działających organach wykonawczych oraz sądach.

Do czterech głównych kategorii praw konsumenta w latach 70. XX w. E. Peterson dodała piątą *the right to recourse and redress*¹⁹. G. Day i D.A. Aaker²⁰ do głównych praw konsumenta zaliczyli również *protection against clear cut abuses* mającą na celu przeciwdziałanie niebezpiecznym dla zdrowia i bezpieczeństwa konsumenta oszustwom przedsiębiorców jako *dark side of marketplace*. Wskazali ponadto na prawo do *provision of unadequate information*, które służyło ochronie ekonomicznych interesów konsumenta. Z jednej strony kupujący powinien kierować się rozsądkiem i bazować na reputacji wytwarzającego produkt i jakości marki, jaką reprezentuje, z drugiej informacja na temat danego dobra powinna być opatrzona bezstronnymi źródłami. Prawo konsumentów do *protecting consumers against themselves* sprowadzało się do uwzględnienia *inexperience, poorly education* oraz generalnie *disadvantaged* konsumenta nabywającego dany produkt. Ostatnim wymienionym prawem były „*consumer’s ecological interests*” ściśle związane z jakością środowiska i wpływem praktyk rynkowych i technologii na ekologię.

Wskazane w orędziu Kennedy’ego prawa konsumenta tworzyły również bazę dla organizacji międzynarodowych do dalszego kształtowania ustawodawstwa konsumenckiego. International Labour Organization (ILO) w 1975 r. rozszerzyła wskazane przez prezydenta cztery prawa konsumenta, dodając piątą: *the right to representation and participation*. Miało ono gwarantować konsumentom odpowiednią reprezentację oraz uczestnictwo w pracach podmiotów biorących udział w tworzeniu polityki konsumenckiej²¹.

Efekt dalszego rozwoju praw konsumenta na płaszczyźnie międzynarodowej była przyjęta na 39. sesji Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych, a uchwalona 16 kwietnia 1985 r. rezolucja w sprawie ochrony konsumentów²². W aneksie zawierała ona wytyczne *guidelines for consumer protection* wskazujące na siedem kategorii praw konsumenta. Wytyczne Organizacji Narodów Zjednoczonych w sprawie ochrony konsumentów są cennym zbiorem zasad, które określają główne cechy skutecznego prawodawstwa w zakresie ochrony konsumenten-

¹⁹ E. Peterson, *Consumerism as a Retailer’s Asset*, „Harvard Business Review” 1974, no. 52, s. 91–101.

²⁰ D. Aaker, G. Day, *A Guide to Consumerism*, „Journal of Marketing” 1970, no. 34, s. 13–15.

²¹ U. Schmitthenner, *Contributions of Churches and Civil Society to Justice, Peace and the Integrity of Creation*, Frankfurt am Main 1999, s. 291.

²² Consumer protection resolution 9 April 1985, A/RES/39/248.

tów, instytucji egzekwowania prawa i systemów dochodzenia roszczeń. Ponadto wytyczne pomagały zainteresowanym państwom członkowskim w formułowaniu i egzekwowaniu krajowych i regionalnych zasad i przepisów, które były odpowiednie dla ich uwarunkowań gospodarczych, społecznych i środowiskowych. Pomagały również promować międzynarodową współpracę w zakresie egzekwowania prawa między państwami członkowskimi i zachęcały do wymiany doświadczeń w zakresie ochrony konsumentów. Pierwsza z nich dotyczyła zapewnienia konsumentom *physical safety*. Rządy państw w celu ochrony konsumenta przed produktami i usługami niebezpiecznymi dla zdrowia i życia powinny popierać ustanowienie odpowiednich regulacji w zakresie systemu prawnego oraz bezpieczeństwa zgodnie z narodowymi i międzynarodowymi standardami.

Kolejna wytyczna związana była z *promotion and protection of consumers' economic interests*. Zgodnie z nią polityka rządowa powinna umożliwiać konsumentom uzyskanie optymalnych korzyści z posiadanych środków ekonomicznych. Konsumentom mają prawo oczekiwać pełnej satysfakcji z danego artykułu przy zachowaniu właściwych metod produkcji, sprawiedliwych praktyk rynkowych, stosownej informacji oraz efektywnej ochrony przeciwko działaniom mogącym niekorzystnie wpływać na ich interes ekonomiczny.

Trzecia wytyczna obejmowała konieczność zapewnienia konsumentom *standards for the safety and quality of consumer goods and services*. Według niej odpowiednia polityka państwa powinna gwarantować bezpieczeństwo produkowanych dóbr. Rządy powinny formułować i promować wypracowanie i implementację standardów dla bezpieczeństwa i jakości dóbr i usług na płaszczyźnie narodowej oraz ponadnarodowej.

Następna wytyczna dotyczyła *distribution facilities for essential consumer goods and services*. Zgodnie z nią rządy państw, kiedy uznały to za stosowne, powinny uwzględniać utrzymywanie efektywnej dystrybucji dóbr i usług konsumenckich. Polityka państwa miała w tym względzie zapewniać, że dystrybucja podstawowych dóbr i usług będzie bezpieczna. Powinna ponadto gwarantować wsparcie dla tworzenia odpowiednich magazynów i łatwej sprzedaży detalicznej w miejskich oraz wiejskich ośrodkach.

Piąta wytyczna wskazywała na dostępność *measures enabling consumers to obtain redress*. Według niej rządy państw miały ustabilizować lub utrzymywać prawne i administracyjne regulacje umożliwiające konsumentom stosowną rekompensatę dzięki formalnym i nieformalnym, sprawiedliwym oraz łatwo dostępnym i niedrogim procedurom. Mają również odpowiadać potrzebom niskich dochodów konsumentów oraz zapewniać wolność zrzeszania się dla różnorodnych grup i organizacji konsumenckich.

Kolejna wytyczna dotyczyła tworzenia *education and information programmes*. Na jej postawie rządy powinny popierać rozwój edukacji konsumenckiej i programów informacyjnych uwzględniających kulturową tradycję konsu-

menta. Celem takich programów winno być przeciwdziałanie dyskryminacji konsumentów oraz poszerzanie świadomości konsumenckiej w zakresie wyboru dóbr i usług.

Ostatnia wytyczna odnosiła się do *measures relating to specific areas*. Według niej, przyczyniając się do promocji praw konsumenta w państwach rozwijających się, rządy powinny szczególnie zwracać uwagę na obszary mające podstawowe znaczenie dla zdrowia konsumenta. Zaliczano do nich dziedziny związane z kwestiami żywienia, czystością wody czy środkami farmaceutycznymi. Wytyczne przyjęte przez Zgromadzenie Ogólne w rezolucji 39/248 z 16 kwietnia 1985 r. zostały rozszerzone przez Radę Gospodarczą i Społeczną w rezolucji 1999/7 z 26 lipca 1999 r. oraz zmienione i przyjęte przez Zgromadzenie Ogólne w rezolucji 70/186 z 22 grudnia 2015 r.²³

W 1988 r. Rada Ekonomiczno-Społeczna ONZ podjęła uchwałę, w której ponaglała i zachęcała rządy państw członkowskich do wprowadzania polityki konsumenckiej w życie oraz zastosowania w narodowych przepisach prawnych wytycznych ONZ. Na sesji Rady Ekonomiczno-Społecznej w 1990 r. wskazano, że w obliczu wzrostu m.in. międzynarodowej wymiany towarowej, ruchu osobowego oraz międzynarodowej informacji ochrona konsumenta nie miała już charakteru wewnątrz krajowego, lecz była problemem globalnym²⁴.

Deklaracje praw konsumenta można odnaleźć również w instrukcjach Committee on Consumer Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). Komisja sklasyfikowała prawa konsumenta jako fizyczne lub ekonomiczne, przy czym prawa konsumenta w znaczeniu fizycznym zawierały aspekt bezpieczeństwa i zdrowia uważany za ważny w państwach OECD. Ochrona praw konsumentów w znaczeniu ekonomicznym dotyczyła ich ochrony przed oszustwem i podstępem handlowców, ofensywnymi metodami sprzedaży oraz zwodniczymi reklamami²⁵.

Konkretne kategorie praw konsumenta były elementem polityki Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej. Przyznawała ona konsumentom prawo do szczególnej ochrony. Jej podstawą było przekonanie o słabej pozycji konsumentów w stosunkach z profesjonalistami. Rozwój ochrony praw konsumenta w Europejskiej Wspólnocie Gospodarczej uwidaczniał się na dwóch podstawowych płaszczyznach. Pośrednio ochrona praw konsumenta została uwzględniona w aktach prawa pierwotnego, do których zalicza się traktat ustanawiający EWG oraz Jednolity Akt Europejski. Bezpośrednio prawa konsumenta wyartykułowane zostały w kolejnych programach ochrony konsumenta przyjętych przez Komisję. Mimo

²³ Zob. *United Nations Guidelines for Consumer Protection*, New York 2016.

²⁴ A. Asher, *A New Paradigm for Consumer Protection*, „The Journal of Consumer Affairs” 1998, no. 32(2), s. 183–203.

²⁵ N. Ringstedt, *OECD and Consumer Policy*, „Journal of Consumer Policy” 1990, no. 13(4), s. 467–475.

iż nie miały one charakteru prawnie wiążącego, były one wyraźnym impulsem do stanowienia aktów prawa wtórnego²⁶.

Unia Europejska w sposób szczególny akcentowała istotę ochrony praw konsumenta. To właśnie w Traktacie o Unii Europejskiej ochrona konsumenta wyartykułowana została w odrębnym tytule XI przyznającego prawodawstwu wspólnotowemu kompetencje w zakresie ochrony konsumenta²⁷. Zgodnie z art. 129a ust. 1 „Unia ma przyczyniać się do osiągnięcia wysokiego poziomu ochrony konsumentów”. W art. 129a wskazano na płaszczyzny ochrony konsumentów we Wspólnocie. Unia Europejska mogła podejmować działania szczególne, wspierające i uzupełniające politykę realizowaną przez państwa członkowskie w celu ochrony konsumentów na czterech płaszczyznach: zdrowia, bezpieczeństwa i interesów ekonomicznych konsumentów oraz zapewnienia im odpowiedniej informacji (ust. 1b). Traktat amsterdamski²⁸ podpisany 2 października 1997 r. udoskonalał wcześniejsze uregulowania art. 129a Traktatu z Maastricht. Zgodnie z art. 153 ust. 1 „dążąc do popierania interesów konsumentów i zapewnienia wysokiego poziomu ochrony konsumentów, Wspólnota przyczynia się do ochrony zdrowia, bezpieczeństwa i interesów gospodarczych konsumentów, jak również wspierania ich prawa do informacji, edukacji i organizowania się w celu zachowania ich interesów”. Kolejne traktaty nie wprowadzały nowych płaszczyzn ochrony konsumentów, lecz potwierdzały te wymienione wcześniej. Kategorie praw konsumenta były wskazywane w kolejnych programach i strategiach polityki konsumenckiej tworzonych jako akty prawa wtórnego, tj. rezolucjach oraz komunikatach Komisji. Artkułowano w nich kategorie praw konsumenta, które miały postać celów polityki konsumenckiej na określony okres.

Współcześnie obowiązujący program polityki konsumenckiej na lata 2020–2025 wymienia cztery aspekty praw konsumenta wymagające ochrony Unii Europejskiej²⁹. Kryzys wywołany pandemią COVID-19 wpłynął na codzienne życie konsumentów i wyeksponował ważność ich ochrony oraz ścisłą współpracę między organami w Unii. Jednocześnie doprowadził do wykrycia pewnych luk w ramach unijnej ochrony praw konsumentów. Strategia zawiera pięć płaszczyzn ochrony praw konsumentów. Po pierwsze, w kontekście dokonującej się transformacji ekologicznej. Następnie potrzebę ochrony przed nieuczciwymi praktykami rynkowymi w związku z rozwojem transformacji cyfrowej. Kolejno, ochronę praw z zakresu dochodzenia roszczeń i egzekwowania praw konsumentów. Po

²⁶ European Consumer Law Group 1983, Non-Legislative Means of Consumer Protection, „Journal of Consumer Policy” 1983, no. 2.

²⁷ S. Weatherill, *EU Consumer Law and Policy*, Cheltenham–Northampton 2005.

²⁸ Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts, O. J. C 340, 10.11.1997.

²⁹ Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego i Rady. Nowy program na rzecz konsumentów. Poprawa odporności konsumentów na potrzeby trwałej odbudowy, COM(2020)696, 13 listopada 2020 r.

czwarte, ochronę specyficznych indywidualnych potrzeb określonych grup konsumentów. Ostatni aspekt ochrony związany jest z rozwojem współpracy międzynarodowej.

Orzecznictwo Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej

Analizując poszczególne organy sądownicze, w kontekście ochrony praw konsumentów bardzo istotną rolę odgrywało orzecznictwo Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej w Luksemburgu. Istotną kwestią, którą zajmuje się Trybunał Sprawiedliwości w Luksemburgu, są wyroki dotyczące produktów spożywczych i napoi. W 2015 r. Trybunał przypomniał, że konsumenci muszą dysponować poprawną, neutralną i obiektywną informacją. W przypadku, gdy opakowanie sugeruje obecność składnika, który w rzeczywistości w produkcie nie występuje, nabywca może zostać wprowadzony w błąd, nawet jeśli wykaz składników jest prawidłowy. Tak było w przypadku herbaty owocowej, na opakowaniu której znajdowały się ilustracje malin i kwiatów wanilii, podczas gdy herbata ta nie zawierała żadnego naturalnego składnika tych owoców³⁰. Ponadto zawartość sodu wskazana na opakowaniu butelek wody mineralnej musi odzwierciedlać całkowitą ilość sodu we wszystkich jego postaciach (sól kuchenna i wodorowęglan sodu). Konsument mógłby bowiem zostać wprowadzony w błąd w przypadku, gdyby woda została przedstawiona jako uboga w sól, podczas gdy jest ona bogata w wodorowęglan sodu³¹. W 2017 r. Trybunał stwierdził, że Komisja słusznie odmówiła dopuszczenia do stosowania pewnych oświadczeń zdrowotnych w odniesieniu do sprzedaży glukozy, takich jak np. „glukoza przyczynia się do utrzymania prawidłowego metabolizmu energetycznego” lub „glukoza wspomaga aktywność fizyczną”. Tego rodzaju oświadczenia zachęcają bowiem do spożywania cukru, podczas gdy taka zachęta jest niezgodna z ogólnie przyjętymi zasadami żywieniowymi i zdrowotnymi³².

Prawo Unii Europejskiej zakazuje nieuczciwych praktyk handlowych, które mogą determinować zachowania gospodarcze konsumentów. Państwa członkowskie nie mogą zakazać składania przez sprzedawcę konsumentowi jakichkolwiek ofert wiązanych (np. stacja benzynowa, która oferuje nieodpłatną pomoc drogową przez okres 3 tygodni za każde zatankowanie przynajmniej 25 litrów paliwa), oferty wiązane nie mogą bowiem być uznawane w każdych okolicznościach za nieuczciwe praktyki handlowe³³. Oferta wiązana polegająca na sprzedaży komputera

³⁰ Bundesverband der Verbraucherzentralen und Verbraucherverbände – Verbraucherzentrale Bundesverband e.V. v Teekanne GmbH & Co. KG, TSUE, C-195/14.

³¹ Neptune Distribution SNC v Ministre de l'Économie et des Finances, TSUE, C-157/14.

³² Dextro Energy GmbH & Co. KG v European Commission, TSUE, C-296/16 P.

³³ VTB-VAB NV v Total Belgium NV and Galatea BVBA v Sanoma Magazines Belgium, TSUE, C-261/07, C-299/07.

wyposażonego w preinstalowane oprogramowanie nie stanowi sama w sobie nieuczciwej praktyki handlowej. Poza tym brak wskazania ceny każdego z preinstalowanych programów nie stanowi praktyki handlowej wprowadzającej w błąd, gdyż cena poszczególnych programów nie stanowi informacji istotnej dla konsumenta³⁴. W 2012 roku Trybunał zakazał agresywnych praktyk handlowych przedsiębiorstw stwarzających u konsumenta fałszywe wrażenie, że wygrał on nagrodę, podczas gdy otrzymanie tej nagrody wiąże się z koniecznością poniesienia przez niego określonych kosztów. Tak jest np. w przypadku reklam, które sprawiają, że konsument uwierzy, iż wygrał rejs statkiem, podczas gdy aby otrzymać tę nagrodę, musi zapłacić za ubezpieczenie i uiścić dodatkową opłatę za kabinę, a także pokryć koszty wyżywienia i napojów oraz opłat portowych podczas rejsu³⁵. Kasy chorych działające w ramach systemu ustawowego także mogą ponosić odpowiedzialność za stosowanie nieuczciwych praktyk handlowych. Praktyka wprowadza w błąd, jeśli kasa chorych udziela swoim członkom informacji, iż przystąpienie przez nich do innej ustawowej kasy chorych wiąże się z niekorzystnymi dla nich skutkami finansowymi³⁶. Wreszcie koszty połączenia z numerem telefonicznym obsługi posprzedażowej nie mogą przekraczać kosztów zwykłego połączenia; w przeciwnym razie istniałaby nieuczciwa praktyka handlowa³⁷.

Coraz popularniejsza staje się sprzedaż wysyłkowa. W swoich wyrokach Trybunał wielokrotnie zajmował się problematyką takich umów-sprzedaży. Koszty wysyłki towarów nie powinny obciążać konsumenta, który korzysta z prawa odstąpienia od umowy (z prawa tego można skorzystać w terminie, który nie może być krótszy niż 7 dni roboczych od dnia sprzedaży). Natomiast konsument może być obciążony kosztami odesłania towaru³⁸. Ponadto konsument, który korzysta z prawa do odstąpienia od umowy, nie jest zobowiązany do wypłaty sprzedawcy odszkodowania za używanie towaru pod warunkiem, że korzystał z niego w sposób rozsądny. Skuteczność prawa do odstąpienia od umowy byłaby bowiem podważona, gdyby konsument musiał wypłacić odszkodowanie za zwykłe obejrzenie lub wypróbowanie towaru nabytego na odległość³⁹.

Trybunał Sprawiedliwości w Luksemburgu w swoich wyrokach wyjaśniał, jakimi prawami dysponują konsumenci, gdy stwierdzili, że dostarczony produkt jest wadliwy. W 2015 r. przypomniał, że brak zgodności z umową, który uwidacznia się

³⁴ Vincent Deroo-Blanquart v Sony Europe Limited, TSUE, C-310/15.

³⁵ Purely Creative Ltd, Strike Lucky Games Ltd, Winners Club Ltd, McIntyre & Dodd Marketing Ltd, Dodd Marketing Ltd, Adrian Williams, Wendy Ruck, Catherine Cummings, Peter Henry v Office of Fair Trading, TSUE, C-428/11.

³⁶ Zentrale zur Bekämpfung unlauteren Wettbewerbs eV v ILME GmbH, TSUE, C-132/13.

³⁷ Zentrale zur Bekämpfung unlauteren Wettbewerbs Frankfurt am Main eV v comtech GmbH, TSUE, C-568/15.

³⁸ Handelsgesellschaft Heinrich Heine GmbH v Verbraucherzentrale Nordrhein-Westfalen eV., TSUE, C-511/08.

³⁹ Pia Messner v Firma Stefan Krüger, TSUE, C-489/07.

w ciągu 6 miesięcy od daty dostawy towaru, uznaje się za istniejący w chwili dostawy. O ile konsument jest zobowiązany udowodnić istnienie braku zgodności i jego uwidocznienie się w ciągu 6 miesięcy, o tyle nie musi udowodnić przyczyny takiego braku zgodności ani wykazać, że za jego powstanie odpowiada sprzedawca⁴⁰. W przypadku zastąpienia produktu wadliwego konsument nie musi wypłacać odszkodowania sprzedawcy za używanie towaru wadliwego do momentu jego zastąpienia⁴¹. Poza tym sprzedawca ma obowiązek usunąć towar wadliwy i zapewnić towar zastępczy lub ponieść niezbędne koszty tych czynności⁴². Wreszcie w braku konsensusu w środowisku naukowym wada szczepionki i związek przyczynowy między tą wadą a chorobą mogą zostać udowodnione w oparciu o łańcuch poszlak, takich jak zbieżność czasowa między podaniem szczepionki a wystąpieniem choroby, brak osobistej i rodzinnej historii zachorowań zaszczepionej osoby, a także istnienie znacznej liczby odnotowanych przypadków wystąpienia tej choroby⁴³.

Trybunał zajął się też kwestiami związanymi z umowami ubezpieczenia. W 2011 r. orzekł, że uwzględnianie płci ubezpieczonego jako czynnika ryzyka w umowach ubezpieczeniowych stanowi dyskryminację. Z tego powodu od 21 grudnia 2012 r. w Unii ma zastosowanie reguła jednolitych dla obu płci składek i świadczeń⁴⁴. Umowa ubezpieczenia powinna poza tym wyjaśniać w sposób przejrzysty, jednoznaczny i zrozumiały funkcjonowanie mechanizmu ubezpieczenia, tak aby konsument mógł przewidzieć konsekwencje ekonomiczne, jakie wynikają z ustanowienia tego mechanizmu⁴⁵. Wreszcie sprzedawcy przewozów lotniczych nie mogą, wykorzystując ustawienia domyślne, wprowadzać ubezpieczenia od kosztów rezygnacji z lotu do ceny biletu. Takie ubezpieczenie jest bowiem opcjonalną dopłatą do ceny, o której należy poinformować w sposób wyraźny na początku procesu rezerwacji, zaś zgoda nabywcy powinna być rezultatem działania na zasadzie wyraźnej akceptacji⁴⁶.

Trybunał wydawał również wyroki związane z prawami konsumentów, którzy zawierają umowy w ramach akwizycji w domu. Konsument, który zawiera umowę kredytu w ramach akwizycji w domu, nie traci prawa do odstąpienia od umowy, jeśli nie został poinformowany o istnieniu takiego prawa. Tak więc kon-

⁴⁰ Froukje Faber v Autobedrijf Hazet Ochten BV, TSUE, C-497/13.

⁴¹ Quelle AG v Bundesverband der Verbraucherzentralen und Verbraucherverbände, TSUE, C-404/06.

⁴² Gebr. Weber GmbH v Jürgen Wittmer and Ingrid Putz v Medianess Electronics GmbH, TSUE, C-65/09, C-87/09.

⁴³ N.W., L.W., C.W. v Sanofi Pasteur MSD SNC, Caisse primaire d'assurance maladie des Hauts-de-Seine, Carpmiko, TSUE, C-621/15.

⁴⁴ Association Belge des Consommateurs Test-Achats ASBL and Others v Conseil des ministres, TSUE, C-236/09.

⁴⁵ Jean-Claude Van Hove v CNP Assurances SA, TSUE, C-96/14.

⁴⁶ ebookers.com Deutschland GmbH v Bundesverband der Verbraucherzentralen und Verbraucherverbände – Verbraucherzentrale Bundesverband eV, TSUE, Case C-112/11.

sument, który dowiaduje się po 5 latach, że posiadał prawo do odstąpienia od umowy, o którym bank go nie poinformował w momencie zawarcia umowy, może skorzystać ze swego prawa. W tym samym kontekście w przypadku, gdy bank nie poinformował konsumenta o przysługującym mu prawie do odstąpienia od umowy kredytu zawartej w ramach akwizycji w domu, ponosi ryzyko związane z inwestycją finansową, której dotyczyła ta umowa⁴⁷.

Jedna z unijnych dyrektyw przewiduje, że konsumenci nie są związani nieuczciwymi warunkami umownymi. Trybunał przede wszystkim wyjaśnił, że sąd krajowy musi zbadać z urzędu, czy określony warunek umowy ma nieuczciwy charakter. Zasada ta, która znajduje zastosowanie także do postępowań upadłościowych, nie pozwala sądowi na zmianę treści warunku, lecz zobowiązuje go do niestosowania tego warunku⁴⁸. Ponadto niemożliwe jest ograniczenie w czasie skutków nieważności klauzul „dolnego progu” (warunków zobowiązujących konsumenta do zapłaty minimalnych stóp) przewidzianych w umowach kredytu hipotecznego zawieranych z konsumentami⁴⁹. Wreszcie w przypadku, gdy instytucja finansowa udziela kredytu denominowanego w obcej walucie, musi zapewnić kredytobiorcy informacje wystarczające do podjęcia przez niego świadomych i rozważnych decyzji⁵⁰.

Podsumowanie

Samo pojęcie generacji praw człowieka może budzić kontrowersje, ponieważ kolejne generacje powinny zastępować poprzednie. Prawa konsumenta związane są z prawami pierwszej, drugiej i trzeciej generacji. Do pierwszej generacji praw człowieka zalicza się prawo do wolności zrzeszania w organizacji pozarządowe. Druga generacja gwarantuje prawo tworzenia i przystępowania do związków zawodowych według własnego wyboru w celu popierania i ochrony swych interesów gospodarczych i społecznych. Trzecia generacja to prawa konsumenta związane z realizacją prawa do rozwoju, a w szczególności z obszarami międzynarodowej współpracy gospodarczej oraz społecznej. Chodzi tutaj o podnoszenie stopy życiowej czy dbanie o warunki postępu i rozwoju gospodarczego i społecznego. Odpowiednia ochrona konsumentów wpływa pozytywnie na rozwiązywanie międzynarodowych problemów gospodarczych (np. handel transgraniczny) i społecznych – dobre praktyki rynkowe⁵¹. Do tej kategorii praw należy

⁴⁷ Elisabeth Schulte i Wolfgang Schulte v Deutsche Bausparkasse Badenia AG, TSUE, C-350/03.

⁴⁸ Pannon GSM Zrt v Erzsébet Sustikné Gyórfi, TSUE, C-243/08; Ernst Georg Radlinger, Helena Radlingerová v FINWAY a.s., TSUE, C-377/14/

⁴⁹ Francisco Gutiérrez Naranjo v Cajasur Banco SAU, Ana María Palacios Martínez v Banco Bilbao Vizcaya Argentaria SA (BBVA), Banco Popular Español SA v Emilio Irlés López and Teresa Torres Andreu, TSUE, C-154/15, C-307/15.

⁵⁰ Ruxandra Paula Andriciu and Others v Banca Românească SA., TSUE, C-186/16.

⁵¹ I. Benöhr, *EU Consumer Law...*, s. 175.

ochrona konsumenta jako słabszej strony układu rynkowego realizowana na płaszczyźnie międzynarodowej. Związana jest z kreowaniem standardów w wymiarze ekonomiczno-społecznym. Ma na celu stworzenie odpowiednich regulacji prawnych chroniących zdrowie i życie nabywców, ich bezpieczeństwo ekonomiczne, dostęp do odpowiedniej informacji i edukacji czy procedur dochodzenia roszczeń.

Globalizacja sprzedaży oraz nabywania produktów, rozwój społeczeństwa konsumpcyjnego i nowoczesnych digitalnych metod zakupowych stanowią ochronę praw konsumenta uniwersalną oraz konieczną. Służyć temu ma ujednoczenie standardów ochrony na ogólnodostępnym światowym rynku. Tutaj można mówić o dwóch nadrzędnych systemach międzynarodowej ochrony praw konsumenta. Pierwszy związany jest z Organizacją Narodów Zjednoczonych, kolejny z Unią Europejską. Oba wskazują na konkretną kategorię praw konsumenta. Dokonują podziału, uwzględniając interesy i potrzeby konsumentów w państwach członkowskich, w szczególności w krajach rozwijających się. Uznają, że konsumenci często napotykać nierównowagę pod względem ekonomicznym, różnią się poziomem wykształcenia i siłą przetargową. Dlatego wskazuje się, że powinni mieć prawo dostępu do produktów bezpiecznych dla ich zdrowia i życia, a także prawo do promowania sprawiedliwego i zrównoważonego rozwoju gospodarczego i społecznego.

Konkludując, prawa konsumenta są wyraźnie rozproszone pomiędzy prawa pierwszej i drugiej generacji jako prawa indywidualne oraz trzeciej generacji jako prawa kolektywne. Mało tego, podział na generacje ma charakter umowny. Przykładowo wolność zrzeszania się w aktach prawa międzynarodowego uważana jest za prawo drugiej generacji, w ustawach zasadniczych wielu państw za prawo polityczne, a więc pierwszej generacji. Nigdzie jednak nie pojawia się pojęcie *prawa konsumenta* jako całość w ramach jednej z generacji. Czy są zatem „nową generacją praw człowieka”? Z pewnością nie możemy ich zaliczyć do czwartej z prostej przyczyny: to prawa przysługujące mniejszościom, a konsumentami jesteśmy wszyscy. Ochrona praw konsumenta to jednocześnie ten obszar praw człowieka, który szczególnie w ostatniej dekadzie XX i w XXI w. intensywnie się rozwija. Ponieważ prawa trzeciej generacji, jak to określił Vasak, mają charakter otwarty, wydaje się, że traktując konsumentów jako zbiorowość, to te prawa jako całość powinny znaleźć się w tej generacji. I w tym rozumieniu możemy je określić jako „nowa generacja praw człowieka”.

Bibliografia

- Aaker D., Day G., *A Guide to Consumerism*, „Journal of Marketing” 1970, no. 34.
Asher A., *A New Paradigm for Consumer Protection*, „The Journal of Consumer Affairs” 1998, no. 32(2).
Benöhr I., *EU Consumer Law and Human Rights*, Oxford 2013.

- Clifford B., *Introduction: Fighting for New Rights* [w:] *The International Struggle for New Human Rights*, red. B. Clifford, Pennsylvania 2009.
- Compagnoni F., *Diritti dell'uomo genesi, storia e impegno cristiano*, Cinisello Balsamo 1995.
- Deutch S., *Are Consumer Rights Human Rights?*, „Osgoode Hall Law Journal” 1994, no. 23.
- European Consumer Law Group 1983, *Non-Legislative Means of Consumer Protection*, „Journal of Consumer Policy” 1983, nr 2.
- Macklem P., *Human rights in international law: three generations or one?*, „London Review of International Law” 2015, no. 3.
- Peterson E., *Consumerism as a Retailer's Asset*, „Harvard Business Review” 1974, no. 52.
- Pocar F., *Some Thoughts on the Universal Declaration of Human Rights and Generations of Human Rights*, „Intercultural Human Rights Law Review” 2015, no. 10.
- Ramcharan B.G., *Contemporary Human Rights Ideas. Rethinking theory and practice*, New York 2015.
- Ringstedt N., *OECD and Consumer Policy*, „Journal of Consumer Policy” 1990, no. 13(4).
- Schmitthenner U., *Contributions of Churches and Civil Society to Justice, Peace and the Integrity of Creation*, Frankfurt am Main 1999.
- United Nations Guidelines for Consumer Protection*, New York 2016.
- Vasak K., *A 30-year struggle. The sustained efforts to give force of law to the Universal Declaration of Human Rights*, „The UNESCO Courier” 1977, no. 11.
- Vasak K., *Puor une troisieme generation des droits de l'homme*, „Studies and Essays on International Humanitarian Law and Red Cross Principles in Honour of Jean Pickett” 1984.
- Weatherill S., *EU Consumer Law and Policy*, Cheltenham–Northampton 2005.
- Wellman C., *Solidarity, the Individual Human Rights*, „Human Rights Quarterly” 2000, no. 22.

Streszczenie

Prawa konsumenta są jednym z intensywnie rozwijających się obszarów ochrony praw człowieka. Z kolei pojęcie generacji praw człowieka nawiązuje do podziału przyjętego w prawie międzynarodowym. Na przełomie XX i XXI stulecia pojawiły się dyskusje nad czwartą i piątą generacją. Celem artykułu jest próba odpowiedzi na pytania, czy prawa konsumenta są nową generacją praw człowieka oraz który z sądów międzynarodowych ma najbogatsze orzecznictwo w tym zakresie. Analizując prawo międzynarodowe, autorka doszła do wniosku, że w żadnym z nich nie pojawia się pojęcie *prawa konsumenta* jako całość w ramach jednej z generacji. Prawa trzeciej generacji mają charakter otwarty. Wydaje się, że traktując konsumentów jako zbiorowość, ich prawa powinny znaleźć się w tej generacji. I w tym rozumieniu można je określić jako „nową generację”. Dokonując analizy orzecznictwa sądów międzynarodowych, autorka doszła do wniosku, że najbogatsze w tym obszarze ma Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej.

Słowa kluczowe: konsument, ochrona konsumentów, prawa konsumentów, prawa człowieka

CONSUMER RIGHTS VERSUS GENERATIONS OF HUMAN RIGHTS

Summary

Consumer rights is a fast-evolving area within the sphere of protection of human rights, whereas the idea of generations of human rights makes reference to the established classification in international law. At the turn of the 21st century there were discussions about the fourth and the

fifth generations. The article focuses on answering the question of whether the consumer's rights are a new generation of human rights and who, among the international neighbours, has the most extensive case law. Analysing international law, the author came to the conclusion that none of the international case-laws include the entire idea of „consumer rights” within the frame of one generation. The third-generation rights are open, and it seems that considering consumers as a group, their rights should belong to that generation, and in that meaning they may be defined as a “new generation”. Analysing case law of international courts the author came to the conclusion that in this regard the European Court of Justice has the most extensive law.

Keywords: consumer, consumer protection, consumer rights, human rights